

PAPER

ORTA OSIYODA CHOR ROSSIIYASI VA SOBIQ ITTIFOQ XUKMRONLIGI DAVRIDA HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI HAQIDAGI TALIMOTLAR HAMDA ULARNING MOHIYATI

Xoldarov Fidokor Erkinboy ogli^{1,*} and Ergashboyev Abdurahmon Farhod ogli²

¹Respublikasi IIV Akademiyasi Avtomobil tayyorgarlik kafedrası oqituvchisi and ²Respublikasi IIV Akademiyasi kursanti

*Fidokor10@mail.ru

Abstract

Ushbu mavzusining dolzarbligi, Huquqbuzarliklar profilaktikasiga oid talimotlar rivojlanishining yana bir yangi bosqichi Chor Rossiyasi hukmronligi davriga togrı keldi.

Key words: Osiyoda, huquqbuzarliklar, Sobiq Ittifoq, profilaktikasi, mustamlakachilari, talimotlar, konseptual, berilgan.

Kirish

Huquqbuzarliklar profilaktikasiga oid talimotlar rivojlanishining yana bir yangi bosqichi bu Chor Rossiyasi hukmronligi davriga togrı keldi. Bu davr nafaqat huquqbuzarliklar profilaktikasiga oid talimot yoki qarashlar balki, Ozbekiston davlati va huquqi tarixida XIX asrning 60-yillarini “yangi davr”ning boshlanishi deb atash mumkin. Bu esa bevosita Turkiston olkasini, jumladan Ozbekiston hududini chor qoshinlari tomonidan bosib olinishi bilan xarakterlanadi.

Chor mustamlakachilari Markaziy Osiyo xududida istikomat kiluvchi turli xalklarni bir-biriga qarshi kuyish bilan ular ortasida nizoni avj oldirdi, Turkistonda madaniyat, ilm-fan, sanat, adabiyot, talim-tarbiya soxasida ham uz siyosatini amalga oshira boshladi asosiy etiborni xalqimizni milliy madaniyati, tarixidan, urf-odatlaridan maxrum etishga karatdi. Chor mustamlakachilari shu siyosat asosida Olkada oz mavqelarini mustaxkamlashga xarakat kildilar. Olkada yuz bergan bu voqealar Axmad Donish, Furqat, Mukumiy, Avaz Utar, Zavqiy kabi ilgır marifatparvarning dunyoqarashiga tasir kursatdi, ular chor mamurlari kollagan jabr-zulm, xaqorat, karshiliklarga qaramay, madaniy qadriyatlarimizni saklab kqolishga xarakat kildilar, ozlaridan oldin utgan mutafakkirlarning insonparvarlik, talim-tarbiya hakidagi marifiy fikr-goyalarini davom ettirishni oz oldilariga asosiy maksad qilib

kuydilar.

Asosiy qism

“El-yurtimiz ozing kop asrlık tarixi davomida bunday mashum xatarlarni necha bor korgan, ularning jabrini tortgan. Shunday aso-ratlar tufayli tilimiz, dinimiz va manaviyatimiz bir paytlar qanday xavf ostida qolganini barchamiz yaxshi bilamiz. Ana shu fojiali ot-mish, bosib otgan mashaqqatli yolimiz barchamizga saboq bolishi, bugungi voqelikni teran tahlil qilib, mavjud tahdidlarga nisbatan doimo ogoh bolib yashashga davat etishi lozim. Oz tarixini bilmay-digan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagi yoq. Bu haqiqat kishilik tarixida kop bora oz isbotini topgan”.

Shu orinda “Q.A.Saitqulovning Huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikasining asosiy yonalishlari” nomli ilmiy risolasida quyidagi gaplarni keltirib otgan: “ Bu davrda jabrlanuvchilarning jinoyat sodir etilishi roli mavjudligi togrısında dastlabki ilmiy xulosalar XVIII asrda yaratilgan. Masalan, Meremiya Bentam (1748-1832-yillar) jinoyat qonunchiligida jabrlanuvchilarga yetkazilgan zararni qoplash va shu orqali jinoyat sodir etuvchilarning muayyan jinoiy maqsadlardan ozlarini tiyishga olib kelishini taminlash maqsadida zarur moddalar kiritilishini taklif etgan.

Yuqorida takidlab otganimizdek, Axmad Donish xam oz goya va qarashlari bilan hozirgi zamon farzand tarbiyasi, haqiqiy komil inson qanday bolishligi kerakligi togrisida bir qancha fikrlar keltirib otgan.

Axmad Donishning oqtirishicha, axlokiy tarbiyada oldinga kuyilgan maqsadga muvofik “boshqalarga foyda keltirishni uz burchi deb bilgan shaxsni yetishtirish asosiy vazifa qilib kuyilishi kerak. Yosh avlodga mexnatsevarlik, vatanparvarlik, xalqsevarlik tuygusi, boylikka xirs kuyish kabi illatlarga nisbatan nafrat xissini tarbiyalash kerak. Donishning fikricha, odamlarda ozodlikka va mustaqillikka xavas, muxabbat tuygusini tarbiyalash lozim.

Malumki, biz boshimizdan kechirgan sobiq mustabid tuzum davrida milliy manaviyatni rivojlantirishga mutlaqo yol qoyilmagan. Aksincha, xalqimizning tabiati, yashash tarziga yot bolgan kommunistik mafkurani har qanday yollar va zoravonlik bilan joriy etishga harakat qilingan. Shuning uchun ham istiqlolning dastlabki kunlaridanoq bu sohadagi ahvolni tubdan ozgartirish yurtimizda eng dolzarb va hal qiluvchi vazifalardan biriga aylandi.

“Agar, deydi Axmad Donish, birov bilan suxbat qurmoqi bolsanglar, oz sifati bilan xalqqa yaqin bolgan, aqlli, xushyor kishilar bilan dostlik aloqasini boglanglar. Chunki, oqil odamlar xech kimga yomonlikni xoxlamaydilar. Aklli odamlarning alomati ulardagi yaxshilikning yomonlikdan koproq bolishida yoki barobar bolishidadir. Bunday odamlar olimlar, kalam ahillari ichidan topiladi. Bulardan boshqalari bilan dostlik qilmoqchi bolsanglar, u vaktida unday odam Xech bolmaganda birorta yomon feldan saqlangan odam bulishi shartdir... Agar dustlaringizning biror yomon tomonini bilsanglar va uni bu yuldan kaytarishga kuchlaring yetsa, uni kaytaringlar. Agar buni kilolmasanglar, xamma bilan yaxshi muomalada bolinglar. Chunki, dunyoda aybsiz dost topilmaydi”. Axmad Donishning fikricha, xar bir inson oz Vatani uchun kypashmogi, yosh avlod ezgu niyatli, ximmatli, jasoratli kilib yetishtirilmogi, ularni xar bir ishni bajarishga ongli suratda kirishish ruxida tarbiyalanmogi kerak. Axmad Donish axlok-odob xaqidagi qarashlarida insonparvarlik va sozlashish odobiga xam aloxida etibor beradi. Uning takidlashicha, millati va diniy karashlaridan katiy nazar odamlarni kamsitmaslik, ularga nisbatan xurmatda bulish kerak. Furkatning ijodiy faoliyatida ilm-fan, marifat xaqidagi karashlar aloxida orin tutadi. U jamiyat rivoji va xalq farovonligiga ilm-marifat orqaligina erishish mumkinligini aytib, buning uchun turli fanlarni puxta organish goyasini bayon etadi.

Uning takidlashicha, talimda axlokdy tarbiya goyat muhimdir. U samimiy dostlikni, kishilar orasidagi yakdillikni ulugladi, uzaro axllik va xamjixdtlikni targib etdi. Furqat: “...Uy tutib ultirgan xamma odamning xamsoyasi bor. Alar erta okshomda bir-birlari bilan kurishganda ittifoqlik bilan kurishsunlar. Bir-birlari bilan urush-talash aylab davo kilishmasun va muborakbodlik ishi bolsa, muborakbod kilishsun va agar bir kishi vafot kilsa, men ham bo-ray, deb istak bildursun”, 22 deb uktirdi. Umuman, Furkatning pedagogik qarashlarida ifodalangan ilm-fan rivoji, inson inson kamolotida tutash urni, Vatan va vatanparvarlik, xalkparvarlik, axlokiy tarbiya xakidagi fikrlar huquqbuzarlikdan tiyilish rivojiga koshilgan hissa sifatida mudimdir. Dilshod Barnoning marifiy, insonparvarlik goyalari. Dilshod uz marifiy karashlarida insonlar urtasidagi xam-jhatlikni, xamdamlilikni eng yuksak fazilat deb biladi. U insonning insoniyligini uluglaydi, bu masalaga vijdonan va ximmatli munosabatda bolishni targib kiladi. Dilshod Barnoning fikricha, inson gozalligi uning ruxiy olamidir. Ikkiyuzlamachi, xudbin odamlar makr egalardilar. Insonning ichki dunyosi tannu-qiyo fasidek gozal bolishi kerak. Insonga insoniylikni bezash uchun berilgan bu gozallikni doimo sakdash lozim. Dilshod yoshlarni ilm olishga, ilm axli bolishga davat etadi. Uning takidlashicha, ilm insonni tarix olamiga olib kiradi va bu soxada bolgan muammolarni xal kilishga yordam beradi. Bilimda kamol topgan inson yuksak obru, mavqega ega boladi, uning bilimidan xamma baxramand boladi, xatto kecha-kunduz xam undan nur oladi. Umuman, mu-tafakkir Dilshod uz marifiy faoliyati davomida yozgan asarlarida bayon etgan talim-tarbiya xususidagi fikrlari hozirgi yoshlar tar-

biyasida xam xizmat kilmokda.

Bugun biz tarixiy bir davrda – xalqimiz oz oldiga ezgu va ulug maqsadlar qoyib, tinch-osoyishta hayot kechirayotgan, avvalambor oz kuch va imkoniyatlariga tayanib, demokratik davlat va fuqarolik jamiyati qurish yolida ulkan natijalarni qolga kiritayotgan bir zamonda yashamoqdamiz. Biz oz taqdirimizni oz qolimizga olib, azaliy qadriyatlarimizga suyanib, shu bilan birga, taraqqiy topgan davlatlar tajribasini hisobga olgan holda, mana shunday olib-janob intilishlar bilan yashayotganimiz, xalqimiz asrlar davomida orziqib kutgan ozod, erkin va farovon hayotni barpo etayotganimiz, bu yolda erishayotgan yutuqlarimizni xalqaro hamjamiyat tan olgani – bunday imkoniyatlarning barchasini aynan mustaqillik berganini bugun hammamiz chuqur anglaymiz. El-yurtimiz ozi-ning kop asrlik tarixi davomida bunday mashum xatarlarni necha bor korgan, ularning jabrini tortgan. Shunday asoratlar tufayli tilimiz, dinimiz va manaviyatimiz bir paytlar qanday xavf ostida qolganini barchamiz yaxshi bilamiz. Ana shu fojiali otmish, bosib otgan mashaqqatli yolimiz barchamizga saboq bolishi, bugungi voqelikni teran tahlil qilib, mavjud tahdidlarga nisbatan doimo ogoh bolib yashashga davat etishi lozim. Oz tarixini bilmaydigan, kechagi kunini unutgan millatning kelajagi yoq. Bu haqiqat kishilik tarixida kop bora oz isbotini topgan.

Malumki, biz boshimizdan kechirgan sobiq mustabid tuzum davrida milliy manaviyatni rivojlantirishga mutlaqo yol qoyilmagan. Aksincha, xalqimizning tabiati, yashash tarziga yot bolgan kommunistik mafkurani har qanday yollar va zoravonlik bilan joriy etishga harakat qilingan. Shuning uchun ham istiqlolning dastlabki kunlaridanoq bu sohadagi ahvolni tubdan ozgartirish yurtimizda eng dolzarb va hal qiluvchi vazifalardan biriga aylandi. Shu orinda biz bu ota muhim masalaga qanday etibor berganimiz va uni bosqichma-bosqich hal qilib kelayotganimiz haqida toxtalib otish joiz, deb oylayman. Jumladan, 1994-yili 22-sentyabrda parlament minbaridan yaqin tariximizda boshimizdan kechirgan voqealar, yani, millatimizning qadr-qimmat, shani va nomusi poy-mol qilingani, kohna tariximiz va muqaddas qadriyatlarimiz top-talgani haqida quyidagi dardliiztirobli fikrlar bildirilgan va bazi bir goyat qiyin, ammo tabiiy savollar ortaga tashlangan edi:

–Ozingiz oylab koringlar, aziz dostlar, mustabid tuzum, mustamlakachilik davrida biz kim edik?

–Taqdirimiz, erkimiz kimlarning qolida edi? – Kaba deb qay-erga signar edik? Har tong “Assalom!..” degan madhiya ohanglari ostida kimlarga qulluq qilib uygonardik?

–Tilimiz, dinimiz qay ahvolda edi? Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Xoja Bahouddin Naqshbandlarning muqaddas xoklariga etibor bormidi? Amir Temur, Bobur Mirzo va boshqa ulug bobokalon-larimizning buyuk nomlari qaysi tuproqlarda qorishib yotgan edi?

–Milliy gururimiz, insonlik shanimiz, urf-odatlarimiz qanday tushunchalarga almashtirilgan edi? –Xosh, ozimiz-chi? Ozimiz ozligimizni bilarmidik? Qanday motabar zamin, ulug ajdodlarimizning olmas meroslari bilan oziqlangan elning farzandlari ekani-mizni anglarmidik?

–Aytinlar, osha kezlari Ozbekistonni dunyoda birov bilarmidi? Birov biz bilan hisoblasharmidi?

–Yurtimiz qanday va qancha beqiyos boyliklar xazinasi ekanidan qay birimiz xabardor edik?

–Goyo milliy iftixor bolmish paxta, haqiqatda milliy gurur orniga boyinturuq bolib, xalqimizni yalangoyoq qilishdan, boshimizga azob-uqubat, tana-malomatdan boshqa nima keltirardi?

Darhaqiqat, yaqin tarixda xalqimiz oz boshidan kechirgan bunday azobuqubatlarni, taqdirimiz jar yoqasida turgan mashum kunlarni unutishga bizning aslo haqqimiz yoq. Turkiston olkasida Rossiya saltanati fuqarolari nufuzining tobora osib borishi ularning manfaatlari bilan bogliq ishlarni koradigan sud idoralarida ayrim ozgarishlar kiritishni taqazo etgan. Jumladan, ayrim tumanlarda sudda ish korish va tergov ishlarini bir kishiga yuklatish maqsadga muvofiq emas deb topilib, bu ishlar alohida-alohida shaxslarga yuklatilgandi. Ayrim uyezdlarda (masalan, Verniyda hozirgi Olmao-

tada) rus fuqarolari ishini koradigan sudyalari soni kopaytirilgan.

Turkiston olkasida savdo-sotiqning rivojlanishi bilan bogliq holda tuzilgan shartnomalarni notarial guvohlantirish, ehtiyojini hisobga olib, general-gubernator Kaufmannning 1880-yil 1-maydan etiboran, "Notarial qism haqidagi" Nizomni kuchga kirdi. "Nizom"ga binoan, Toshkent va Verniy shaharlarida notarial idoralar tashkil etilgan. Boshqa shaharlarda esa notariuslik vazifasi tuman sudyalariga katta notariuslik vazifasi esa, viloyat boshqarmalari sud bolimi boshliqlari zimmasiga yuklatilgan.

Shuni alohida qayd qilish lozimki, Turkiston olkasini viloyatlarini boshqarishda, chiqarilgan qoidalarida ularida sud va politiya hokimiyatini, amalga oshirishda yagona tartibning yoqligi, sezilib turardi. Buning sababi olkaning turli mintaqalarida hokimiyatni amalga oshirish turli normativ-huquqiy hujjatlarga asoslanganligi edi. Sirdaryo va Yettisuv viloyatlaridagi boshqaruv haqidagi 1867-yildagi "Nizom" loyihasi, Zarafshon okrugi general-gubernator Kaufman tomonidan 1868-yilda tasdiqlangan "Vaqtinchalik nizom" Fargona viloyati 1873-yilda Kaufman tomonidan taklif etilgan "Nizom" loyihasi, Amudaryo bolimi 1874-yilda Turkiston general gubernatori tasdiqlagan "Muvaqqat" qoidalariga binoan boshqarilardi.

Turkiston olkasida chor hukumatining mustamlakachilik siyosatini amalga oshirishga bevosita aloqador bolmagan mahalliy aholi ortasidagi mulkdan foydalanish, unga egalik qilish, uni tasarruf qilish, olish-sotish, ijaraga berish, hadya etish, oila va nikoh, vasiylik va homiylik, meros, majburiyatlar va hamkorlik bilan bogliq munosabatlarini shariat va odat qoidalariga kora tartibga kiritishga ijozat berildi. Yuqorida takidlanganidek, Chor Rassiyasi hukmronligi davrida olka huquq tizimida xam bir qator jiddiy ozgarishlar yuz berishiga sabab boldi. Qator normativ-huquqiy hujjatlar joriy qilindi.

Ulardan 1) "Turkiston viloyatini boshqarish haqida"gi muvaqqat Nizom (6-avgust 1865 y), 2) "Yettisuv va Sirdaryo viloyatlaridagi boshqaruv haqidagi Nizom" loyihasi (1867 y), 3) Zarafshon okrugini boshqarish haqidagi "Muvaqqat Nizom" (1968 y), 4) "Fargona viloyatini boshqarish haqidagi" "Nizom" loyihasi (1873 y) 5) "Amudaryo bolimini boshqarish haqidagi «Muvaqqat qoidalar" (1873 y) 6) "Turkiston olkasini" boshqarish haqidagi Nizom (12-iyun 1868 y) 7) "Turkiston olkasining qishloq mansabdor shaxslarining huquqlari, burchlari va vakolat doiralari haqidagi" yoriqnoma (17-sentyabr 1888 y), 8) "Jinoyatlarni aniqlash va ularni sodir qilganlarni qidirib topish boyicha, Turkiston general-gubernatorligining politiya xizmatlariga yoriqnoma" (1892-y.) 1865-yil oktyabrda tasdiqlangan "qoidalar" asosiy huquq manbalari bolib xizmat qildi. Bu kabi qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarda aynan huquqbuzarlik tushunchasi haqida gap ketmasa ham, uning asosiy maqsadi va mazmuni jamiyat azolarini huquqbuzarlikdan tiyilishga undagan. Bu esa bevosita ushbu normativ-hujjatlarni huquqbuzarliklar profilaktikasiga oid qonun hujjatlari yaratishga asos sifatida qarashga undaydi.

Xulosa

Tarix gildiragining aylanishi bilan, avvalambor, yurt hukmdorlari va amaldorlari xalqning taqdiri va kelajagi haqida qaygurish orniga, oz shaxsiy manfaatlarini hamma narsadan ustun qoyib, jaholat va gafaltga berilib ketishi oqibatida biz bugun yashayotgan mintaqada umumbashariy taraqqiyot jarayonlaridan uzilib, rivojlanishdan ke-skin orqada qolib ketdi.

Ozaro nizo va adovatlarning kuchayishi, faqat oz qobigiga, um-rini otab bolgan aqidalarga oralashib yashash natijasida bir vaqt-lar buyuk madaniyat va taraqqiyot davrlarini boshidan kechirgan el-yurtimizning bu paytga kelib qanday ogir ahvolga tushib qol-ganini ozimizga tasavvur qiladigan bolsak, oylaymanki, kop narsa oz-ozidan ayon boladi.

Bu hayotning shafqatsiz bir qonuniyati bor. Yani, tarixning mu-rakkab va hal qiluvchi buri-lish pallasida har qanday millat va elat oz

ahilligi va birdamligini saqlab, oz milliy manfaatlari yolida qatiyat bilan turmasa, masuliyat va hushyorligini yoqotadigan bolsa, oxir-oqibatda ozining eng katta, tengsiz boyligi bolmish mustaqilligi va ozodligidan judo bolishi shubhasiz. Ming afsuski, ana shun-day mashum qismat Turkiston xalqlarini ham chetlab otmadi: XIX asrdagi chorizm istilosi kopgina sabablar bilan bir qatorda avvalam-bor osha paytda mavjud bolgan siyosiy boshboshdoqlik, hukmron kuchlarning uzoqni korolmasligi, manaviy zaifligi oqibatida roy berganini tarixiy misollar isbotlab turibdi. Bu achchiq haqiqat bar-chamizga, ayniqsa, bugun hayotga katta umid va ishonch bilan kirib kelayotgan yoshlarimizga doimo saboq bolishi lozim.

Shu nuqtayi nazardan qaraganda, biz oz tariximizni xolisona vahaqqoniy baholab, manaviy merosimizni boyitish va rivojlan-tirishga oz hissamizni qoshishimiz, shu asosda bugungi jahon ilmu-fani va madaniyatining yuksak choqqilarini egallashdek buyuk vaz-ifaga har tomonlama munosib va qodir bolishimiz darkor.

References

1. Q.A.Saidqulov. Ichki ishlar oraganlari profilaktika xizmatlarining fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikni tashkil etish. T 2015y 3.2 Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati. Darslik. IIV Akademiya. T 2012
2. I.S.Jaxongirov.Kriminologiya. Darslik. Maxsus qism.
3. J.S.Muxtorov "Ichki ishlar idoralari profilaktika xizmatlarining jinoyatlarning oldini olish faoliyatini tashkil etish va takomillashtirish" Oquv qollanma T. 2012
4. Q.A.Saitqulovning Huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikasining asosiy yonalishlari"
5. Mahbuba Hamidova. Ozbekiston davlati va huquqi tarixi. Darslik. (Toshkent -2004)
6. Mahbuba Hamidova. Ozbekiston davlati va huquqi tarixi. Darslik. (Toshkent -2004)